

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Karl Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel. — Ernst Hoffman τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank, τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας. — Ραφ. Δήμου, καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἰ. Α. — Κ. Τριάνταφυλλόπουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμαδὸς σύμβουλος ἐπικρατείας. — Χ. Ἰωαννίδης τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. — Franz Boehm ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Παν. Κανελλόπουλος καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Κωνσταντῖνος Τσάτσος ἑκτ. καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδορακόπουλος τακτ. καθ. Πανεπιστημίου Θεσβνίκης. — Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΛΟΙΠΝΑΙΣ
 ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΛΟΓΙΑΝΝΗ
 ΨΑΡΡΩΝ 41
 1934

Ε.Υ.Δ. της Κ.τ.Π.
 ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ὁ ἐλευθερισμὸς τῆς μεγαρικῆς σχολῆς ἠκολούθησεν καρδιάτατα τὸν Ζήνωννα ὁ ὅποιοι φαινομενικῶς μὲν ὑπερησπίζετο τὴν θεωρίαν τοῦ Παρμενίδου οὐσιαστικῶς ἕως τὴν κατέστρεψε.*)

M. T.

X. Θεοδορίδης: «Ἐισαγωγή στὴ Φιλοσοφία», Ἐκδόσεις Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου, 1923.

*Ἡ κριτικὴ αὐτῆ, χρηρμένη ἀπὸ τὸ κατεκείνη, ἀποστροφή θηκε ἀπὸ ἓνα ἀργυρομισμένον ἀριστοκράτη μὲ δημοκρατικὰ καὶ μεταρρυθτικὰ τάσεις, ἀπὸ μὲ εἶχε παρακαλέσει νὰ τὴν γράψῃ, οἱ διήγοι: φιλικὸς δικαιολογίαι, ἀπὸ εἶχε δὲ, ἀργυροποίησι νὰ τὴν δοῦναι, κ. ὅ. Κι ἐπει μὴ τὴν ζήτησε ἓνα ἄλλο πλοῦν ἔργον καὶ διαιδηρομένο, ἀλλὰ μιλῶν λογιτεχνικῶν χειρῶν, ἀριστοκράτη καὶ τὴν ἐδοῦναι ἀπόφασι γὰ νὰ αἰτία ἀποσπῆται ἢ μονόβραχον ἀποφασίαι τὸν ἐπιπολάσαν ἑσπῶν, ἀπὸ ἀνθρώπων, ἀπὸ δὲν ἦσαν εἰδικῶ καὶ ἀπὸ ἦσαν φανερῶ πῶς οἱ ἀριστοκράται μόνον εἶχαν ἐργασίαι τὸ βιβλίον. Ὑποφῶ ἀπὸ ἐνέργειαι: τὸν κ. Θεοδορίδην, ἓνα ἦσαν ἡδὴ ἀλλοτρηστικῶς ἀποσπῆται ἢ ἢ δόσηται, ἀλλοτρηστικῶς ἢ ἀριστικῶ αὐτῆ ἀποσπῆται καὶ ἢ διηρονοίας τὸν ἀριστοκράτη μὴ δικαιολογήθηται ὅπως μάλιστα.

Ἐπὶ ἐπὶ ἀπὸ τὸ ἓνα μὲν, νὰ διαιδηροποιοῦναι γὰ τὴν κριτικὴν αὐτῆ ἀπὸ ἓνα δόσηται τὴν Ἑλλάδα ἀποσπῆται τὸ δικαιώματι ἢ ἀποσπῆται, καὶ γὰ τὴν ἀνασπῆται τὸ ἀριστοκρατικῶ μόνον αὐτῆ κριτικῆν κριτικὴν αὐτῆ ἀπὸ χειρῶν, τὸν ἱστορικῶ ὄσηται. Ἀλλὰ ἔπὶ καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μὲν, νὰ εἰδηροποιοῦναι τὸν κ. Θεοδορίδην, ἀπὸ ἓνα μὲν εἶχε ἐνέργειαι: τὸν ἀπὸ, αὐτῆ λογιτεχνικῶ τὴν κριτικὴν κριτικὴν μὴ. Ἡρωικῶς εἶμαι ἐπὶ κριτικῶ κατεκείνη ἀπὸ τῶν. Ἡρωικῶ ὄσηται νὰ ἀπὸ αὐτῶ ἀποσπῆται ἀπὸ τὸν τρόπο αὐτῶ τῆς ἀντιλήθηται ἀπὸ ἀποσπῆται τὸ ἀριστοκρατικῶ ἔπὶ καὶ μεταρρυθτικῶ ὄσηται τὸ μὲν ἓνα, ἀπὸ τὴν ὀκτισηρικῶ ἀπὸ τῆς γὰ νὰ κατεκείνη τὸν ἀνθρώπων ἀπὸ ἓνα ἀριστικῶ ἱστορικῶς αὐτῶ καὶ γνῶμα.

E. A.

Μία εἰσαγωγή στὴ φιλοσοφία εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τῆς ἓνα βιβλίον μὲ πολλαπλοῦς σκοποῦς, καὶ ἀπὸ τοῦς περιορισμοῦς καὶ ἐπιθέλλαι στὸ συγγραφέα μπόρει νὰ ὀνομαστικῶ εἶδος νόση. Κομῶνεται ἀνάμεσα στὴν ἱστορικῶ ἐπισκόπηται, τὴ συστηματικῶ ἐκπῆται τῆς σημερινῶς φιλοσο-

*) Περιλήθηται τῆς ἀριστοκρατικῶ ἀνασπῆται τοῦ Παρμενίδου εἶναι δόσηται νὰ δόσηται διὰ τοῦτο ἀριστοκρατικῶν εἶς τὴν φαινομενικῶ ἀνασπῆται ἀπὸ δόσηται ὁ Νάτορι εἶς τὸ ἓνα τὴν ἀριστοκρατικῶ ἀριστικῶ μνημονοποιοῦν ἔργον τῶν.

φικῆς κατάστασης, τὶς προσωπικὲς φιλοσοφικὲς ἀπόψεις τοῦ συγγραφέα καὶ τὴν παιδαγωγικὴ πρόθεση ν' ἀπλοποιήσῃ καὶ νὰ καταστήσῃ προσιτὰ σὲ ἀγύμναστα μυαλὰ τὰ πιὸ ὑψηλὰ καὶ πολὺπλοκα διανοήματα. Ἔχει ἐπικρατήσῃ ὅμως σὰν ἠθικὴ ὑποχρέωση νὰ γράφεται ἀπὸ τοὺς περισσοτέρους καθηγητὲς τῆς φιλοσοφίας, καὶ ὁ κ. Θεοδωρίδης καταπιάστηκε στὴ δουλειά του μὲ κέφι, ἀγάπη καὶ πολυμάθεια ποὺ ἀποπνέει ἀπ' ἄλλο τὸ ἔργο. Τὸ γεγονός ἀκόμα πὼς εἶναι γραμμένο σὲ μιὰ στρωτὴ καὶ ἀρκετὰ ἀπόλυτη στὸ σύνολό της δημοτικῆ, ἠἄπρεπε νὰ μᾶς παρακινήσῃ νὰ χαιρετίσομε τὸ βιβλίον αὐτὸ μ' ἐνθουσιασμό καὶ νὰ εὐχηθῶμε σὲ λυρικοὺς τόνους νὰ βγοῦν κι' ἄλλα πολλὰ τέτοια στὴν Ἑλλάδα. Ἡ κριτικὴ μᾶς ὅμως, στηριζόμενη στὴν ἀδιαφιλονίκητη αὐτὴν ἀξιοσύνη τοῦ ἔργου, προχωρεῖ ἀθέλητὰ μᾶς πέρα ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ νὰ ποῦμε αὐτὰ σημεῖα, ποὺ χτυποῦν στὰ μάτια καὶ ἔπρου σταμάτησαν ὅσοι ὡς τώρα τὸ ἀνάγγειλαν μὲ κριτικὰ σημειώματα στὰ διάφορα περιοδικὰ κι' ἐφημερίδες, καὶ ἀπαιτεῖ νὰ ξεκαθαρίσομε ἀπέναντι στὸν ἑαυτό μας τὸ περιεχόμενο καὶ τὴν πιθανὴ ἐπίδραση τῶν ἀπόψεων ποὺ ἐκθέτονται ἐκεῖ μέσα, καθὼς καὶ τὸν τρόπο τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ἀπέραντου ὕλικου του. Θὰ ξέρει βέβαια ὁ κ. Θ. πὼς γράφοντας στὴ δημοτικῆ, ἔπρου τὰ νοήματα φωτίζονται πιὸ πρωτόγωνα καὶ ξεκόβονται πιὸ καθαρά, χωρὶς νὰ συσκοτίζονται ἀπὸ τὴ σχολαστικὴ ἀοριστολογία καὶ τὴν ἀψυχη μεγαλορρημοσύνη τῆς καθαρεύουσας, δίνει ὁ ἴδιος τὸ δικαίωμα στὸν ἀναγνώστη του νὰ προχωρήσῃ ὡς τὸ βάθος τοῦ στοχασμοῦ καὶ τῆς πρόθεσής του, καὶ νὰ τὸν κρίνει ἀπὸ ὑψηλότερη σκοπιὰ ἀπ' ὅ,τι θᾶκανε γιὰ μιὰν ἀνάλογη ἐκδήλωση τῶν γνωστῶν καθαρευοισιάνων καθηγητῶν, ποὺ γράφουν μόνο μὲ τὸ σκοπὸ νὰ διδάξουν μιὰ κλειστὴ καὶ κατὰ τὴν ἰδέα τους συμπληρωμένη ἐπιστήμη.

Μὲ δύο τρόπους ἐφантаστήκαμε πάντα πὼς μπορεῖ νὰ γράφει κανεὶς φιλοσοφία· ἢ, ξεκινώντας ἀπὸ τὸ συνθετικὸ σύνολο τῶν ὡς τώρα ἀποχτημένων, σύνολο χωνεμένο ὕστερα ἀπὸ πολὺχρονη ἐργασία, χωρὶς νὰ κατατρίβεται σὲ μικρολογικὰ ξεκαθαρίσματα ἐννοιῶν, κ' ἔτσι ποὺ νὰ βλέπει κανεὶς ἀμέσως τὴ μικρὴ ἢ μεγάλη, ἀδιάφορο, νέα συμβολὴ τοῦ ἀτόμου στὴν ὁμαδικὴ ἐργασία τοῦ στοχασμοῦ τῶν αἰώνων, ἢ ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν ἀρχή, ξεκαθαρίζοντας θεμελιακὲς ἐννοιες καὶ δίνοντάς τους νέο περιεχόμενο, ἐλεύτερο ἀπὸ τὶς σωρεμένες παρεξηγήσεις, σπρωγμένος ἀπὸ ἀναπόδραστη ἐσωτερικὴ ἀνάγκη ν' ἀντιμετωπίσει κατ' εὐθεῖα τὰ πράγματα. Ἔτσι ἀνανεώνονται μὲ ζωντανὸ περιεχόμενο οἱ ἐννοιες καὶ οἱ ὅροι, ποὺ ἀπὸ τὴν τριβὴ στὶς σχολὰς καὶ τὶς μικρόπνοες συζητήσεις κατάντησαν ἀδειανοὶ ἢ τόσο ψιλοδουλεμένοι, ποὺ δὲ μιλοῦν πιὰ στὸ νοῦ τοῦ ἀπροετοίμαστου καὶ ζωντανοῦ στοχαστῆ καὶ στὴν ἀγωνία τῶν ἐρωτημάτων του. Μὲ τὸν πρῶτο τρόπο ἐργάζεται ὁ Κάντ, ποὺ ἐνσωματώνει στὸ ἔργο του ὁλόκληρὴ τὴν πρὶν ἀπ' αὐτὸν φιλοσοφικὴ κίνησι, μὲ τὸ δεύτερο ὁ Μπέρξον, ποὺ εἴτε παλειώντας, εἴτε ἐκθειάζοντας, εἴτε κριτικὰ ἀποτιμώντας τον, μᾶς εἶναι

ἀδύνατο σήμερον νὰ τὸν προσπεράσῃ καὶ νὰ τὸν ἀγνοήσῃ· ὁ Πλάτων συνδυάζει τοὺς δύο μὲ ἑαυμαστό τρόπο. Ἰπάρχει καὶ ἕνας τρίτος τρόπος, ὁ ἱστορικός: Νὰ ἐκθέσῃ κανεὶς μὲ τὴν σειράν τὰ συστήματα τῶν περασμένων φιλοσοφικῶν σχολῶν, μὲ τὴν προϋπόθεσιν ὅμως πῶς θὰ σκύβει πάνω ἀπὸ τὸ καθένα τους μὲ ἀγάπη, θὰ ταυτιστῇ μὲ τὰ προβλήματα τούς, θ' ἀγκαλιάσῃ τὴν ἀγωνία τους, θὰ δεχτῇ τὸ ὄλικόν τῶν ἐγνωσμένων τοῦ καιροῦ τους, καὶ θὰ τὰ κοιτάξῃ ἀπὸ τὴν κατάλληλη ὀπτική τους γωνία. Μόνον ἐκεῖνος εἶναι ἱστορικός, ποὺ μπορεῖ νὰ μεταφέρεται ἀνάμεσα στοὺς αἰῶνες, ἀλλάζοντας νοητικὴ ὑπόστασιν, καὶ προσπαθώντας μὲ τὴν ἐνασθησὴν νὰ γίνῃ ἕνα μὲ τίς ἀτομικὰς νοσητικὰς ἢ μὲ τὸ πνεῦμα καθ' ἑποχὴν. Καὶ φυσικὰ ἡ ἱστορικὴ ἐξέτασις ἀποκλείει τὴν χρῆσιν κριτηρίων ὀλισθησίου ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλον τοῦ πολιτισμοῦ ποὺ κρίνομε· ἐκτὸς ὅταν πρόκειται, ἀπὸ μιὰ ἀνώτερη καὶ πῶς συνθετικὴ ἀποψη, νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν θέσιν ὁρισμένου συστήματος στὴν ἐξέλιξιν τοῦ πνεύματος. Καὶ τότε τὸ πρῶτον χρέος μας εἶναι νὰ ἐκθέσῃ τὸ σύνολον τῶν ἀρχῶν ποὺ μεταχειριζόμεσθα γιὰ νὰ κρίνομε, ὅποτε πέφτομε πάλιν στὴ συστηματικὴ θεωρητικὴ ἐργασία.

Μιὰ εἰσαγωγὴ στὴ φιλοσοφίαν, ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς ποὺ τῆς ἐπιβάλλονται ἀπ' ἔξω καὶ ἀπὸ τὴν παράδοσιν, καὶ ποὺ ἐκθέσαμε παραπάνω, καὶ ἀπὸ τὴ φύσιν τῆς φιλοσοφικῆς ἐρευνας, ποὺ, μ' ὅσο καὶ ἂν προσπαθοῦν, δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ μέθοδον, ἀφοῦ, ὅπως ἐτονίσθηκε τόσες φορές, δὲν ὑπάρχει ἕνα σίγουρον σύνολον ὀριστικῶν φιλοσοφικῶν ἀποχρημάτων, καὶ ἀφοῦ, ἰδίως, δὲν ἔφαρε αὐτὴ ἕως τῶρα κανένα χειροπιαστὸ πρακτικὸ ἀποτέλεσμα, ὅπως αἱ φυσικὲς ἐπιστήμεις — οἱ μόνες κυριολεκτικὰ ἐπιστήμεις — ζητήματα ὅλ' αὐτά, ποὺ δὲν μποροῦμε νὰ καταπιαστοῦμε λεπτομερικὰ στὴ μελέτη τούτη, μιὰ εἰσαγωγὴ στὴ φιλοσοφίαν θὰ εἶχε λοιπὸν σκοπὸν νὰ δώσῃ πρῶτον ἀπ' ὅλα μιὰ συνοπτικὴ ἐπισκόπησιν τῶν συστηματικῶν διαιρέσεων καὶ τῶν κυριωτέρων προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας, καὶ δεύτερον νὰ ὑποδείξῃ στὸν ἀναγνώστη τὸ ἱστορικὸν ξετύλιγμα τῶν κυριωτέρων θεωριῶν καὶ νὰ τὸν κατατοπίσῃ γιὰ τίς πνευματικὰς τάσεις τῶν σπουδαιωτέρων ἀντιπροσώπων τῆς. Πῶς νὰ δικαιολογήσῃ τὸν τίτλον τῆς θὰ ἔπρεπε νὰ τὸν κάνει ἱκανὸν νὰ ἀντικρῦσῃ τὰ προβλήματα, νὰ τὰ ζῆσῃ, νὰ ἐνδιαφερθῇ γι' αὐτά, νὰ νοιώσῃ, ὁ ἕνας ἴσως στοὺς ἑκατὸ ἢ στοὺς χίλιους, τὸν ἄμεσο ἐκεῖνον διανοητικὸν πυρετὸν ποὺ χαρακτηρίζῃ τὴν φιλοσοφικὴν ἰδιοσυγκρασίαν, νὰ ξυπνήσῃ μέσα του τὸ ζῶντανόν, λαχταριστὸν ἐνδιαφέρον, ὥστε νὰ ἴδῃ προβλήματα καὶ ἀπορίες πλῆθος, ἐκεῖ ποὺ ἡ καθημερινὴ ἕως τῶρα ἀντίληψις παρουσιαζέσθαι μὴν ὁμορφῇ καὶ μονότονῃ ἐπιφάνειαν, νὰ τοῦ δώσῃ τέλος τὰ προκαταρκτικὰ ἐργαλεῖα γιὰ ν' ἀρχίσῃ ἂν θέλῃ, τὴν παρακάτω δουλειάν· καὶ νὰ μὴν τὸν προειδεῖσθαι μὲ ἔτοιμες, ξεκομμένες, δογματικὰ προσφερόμενες θεωρίες γιὰ τίποτα. Ἄν δὲν κάνομε λάθος, αὐτὸ σημαίνει ἡ περίφημη ἀντικειμενικότης, ποὺ τόσο παρσιζοῦν νὰ τὴν τονίσουν ἀκριβῶς ἐκεῖνες αἱ σχολαί τῆς νεώτερης καὶ τὴν Ἰσλάδα — ἐρευνας, ποὺ ὅμως ἀκριβῶς ἔχουν μαγειρευμένη ἀπὸ τὰ

πρὶν μιὰ δογματικὴ καὶ ἀναπόδειχτη αὐθαιρεσία, καὶ ἀφοῦ προσπαθήσουν ν' ἀηδιάσουν τὸν ἀναγνώστη ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες πνευματικὲς τροφές, τοῦ τὴν σερβίρουν στὸ τέλος σὰν τὸ μοναδικὸ μοντέρνο θρεπτικὸ χάπι—μιλῶ γιὰ τὸν ἱστορικὸ ὕλισμό. Πρὶν φτάσουμε ὅμως ἐκεῖ, πρέπει νὰ ἐξετάσουμε ἂν ἡ Εἰσαγωγή τοῦ κ. Θ. ἀνταποκρίνεται στὰ στοιχειώδη αἰτήματα ποὺ βάλουμε παραπάνω—ἀρκετὰ θεμελιωμένα, ὅπως ἐλπίζουμε, γιὰ μιὰ Εἰσαγωγή στὴ Φιλοσοφία.

Δὲ θὰ ἐξετάσουμε καθόλου ἐδῶ ἂν δ κ. Θ. εἶναι ἐπηρεασμένος ἀπὸ ξένα πρότυπα γιὰ πολλοὺς λόγους. Πρῶτο γιατί ἀπὸ ἔλλειψη μιᾶς κάπως ἀρτίως φιλοσοφικῆς βιβλιοθήκης στὴν Ἑλλάδα θὰ μᾶς ἐξέφευγαν ἴσως πολλὲς ἀπαραίτητες πηγές· δεύτερο γιατί ἀπὸ ἰδιοσυγκρασία ἀντιπαθούμε τὴ λεπτολόγο αὐτὴ παραβολὴ κειμένων, ἐκεῖ ὅπου ἡ κάθε λέξη δὲν ἔχει τὸ χρειαζούμενο βᾶρος· τρίτο γιατί μαθαίνομε πὼς ἄλλοι, καλύτερα ἴσως προετοιμασμένοι, ἔχουν καταπιαστῆ μ' αὐτὴ τὴ δουλειά· καὶ τέταρτο—κι' ἕς μὴν κακοφανῆ στοὺς πολὺ ὀρθόδοξους—γιατί δὲν τὸ θεωροῦμε δὲ καὶ «ἔγκλημα καθοσιώσεως». Στὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἀπὸ φιλοσοφικὴ ἄποψη βρισκόμαστε σὲ πρωτόγονη κατάσταση καὶ ὅπου ἡ κυριώτερη συμβολὴ τῶν καθηγητῶν μᾶς συνίσταται στὴ μεταφύτωση ξένων λεπτομερειακῶν διακλαδώσεων μεγάλων φιλοσοφικῶν σχολῶν, ποὺ δὲ γνωρίζουμε, εἶναι σχεδὸν ἀδύνατο ἀκόμα νὰ καταπιαστῆ κανεὶς αὐτότελα καὶ τὴν πιὸ στοιχειώδη φιλοσοφικὴ ἐργασία. Καὶ τὸ κάτω—κάτω κανεὶς δὲ δημιουργεῖ ἀπὸ τὸ τίποτα.

Ἐπίσης τέσσερα σημεῖα νομίζω πὼς μᾶς ἐνδιαφέρουν ἰδιαίτερα, σύμφωνα μὲ ὅσα εἶπαμε παραπάνω: α') ἡ γενικὴ διαίρεση κ' ἐπισκόπηση τῆς ὕλης· β') ὁ τρόπος τῆς ἐπεξεργασίας, ἡ ἀνάλυση κ' ἐξήγηση κάθε θεωρίας· γ') τὸ πνεῦμα ποὺ εἶναι ποτισμένο τὸ βιβλίον, δηλ. οἱ ἀπόψεις μὲ τίς ὁποῖες βαλλοῦν καὶ κρίνεται· καὶ δ') ἡ πιθανὴ τοῦ ἐπίδραση στοὺς ἀναγνώστες, καὶ ἰδιαίτερα στοὺς νέους.

Ὅσο γιὰ τὸ πρῶτο, μ' ὄλο ποὺ τὰ πολλὰ κεφάλαια τοῦ ὀγκώδους βιβλίου δίνουν τὴν ἐντύπωση ποικιλίας καὶ πλούτου, μὲ ἀπορία βλέπει ὁ ἀναγνώστης στὸ τέλος πὼς μερικοὶ κλάδοι δὲν ἀναφέρονται καθόλου. Λίγα λόγια κάπου στὰ τελευταῖα κεφάλαια μᾶς λένε ὅτι τὴν ἠθικὴ δὲν μπόρεσε νὰ τὴν συμπεριλάβει, γιατί παραμάκρυνα τὸ ἔργο. Μπορεῖ ὅμως ἀπὸ μιὰ εἰσαγωγή νὰ λείπει ἡ ἐπισκόπηση τῶν ἠθικῶν συστημάτων; καὶ μποροῦν αὐτὰ νὰ ἐξεταστοῦν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ θεωρητικὰ συστήματα; Ἐὐὲ ἀξιολογικὸ πρόβλημα ὅμως δὲν ταυτίζεται πέρα ὡς πέρα μὲ τὸ ἠθικόν, γιατί καὶ ἡ αἰσθητικὴ, καὶ γιὰ πολλοὺς καὶ ἡ λογικὴ εἶναι ἀξιολογικοὶ κλάδοι, ἢ καλύτερα νομοθετικὴ (normative) ἐπιστήμη. Γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ οὐσιαστικὰ μέρη τῆς φιλοσοφίας δὲ μᾶς λείπει ἡ Εἰσαγωγή, οὔτε λέξη. Τὴν ψυχολογία πάλι τὴ θεωρεῖ ἴσως χειραφετημένην πιά κόρη τῆς φιλοσοφίας καὶ γι' αὐτὸ δὲ μᾶς τὴν ἀναφέρει καθόλου. Καὶ ὅμως ὅχι μόνον ἀποτελοῦσε σὲ ὀλόκληρη τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη ἀναφέρετο μέρος τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ μόνη αἰσθητὰ θετικὴ περιόδος, ποὺ κράτησε 50—70 χρόνια, ἢ πειραμα

τική ψυχολογία του τέλους του περασμένου αιώνα και της άρχης του τωρινού—ξεπεράστηκε ήδη με τις μεγάλες θεωρητικές συνθέσεις της ψυχανάλυσης, της μορφολογικής ψυχολογίας και του behaviorism. Γιατί η ψυχανάλυση είναι σήμερα ολοκληρωμένη μεταφυσική, αδιάφορο αν δομήθηκε από παρατηρήσεις νευροπαθών και άλλες εξωτερικές αφορμές. Άλλοι πάλι κλάδοι που μπορούν ίσως να θεωρηθούν δευτερεύοντες, γιατί μόλις τελευταία πήραν ξεχωριστό όνομα, ενώ από πάντα ήταν ενσωματωμένοι στο κύριο σώμα της φιλοσοφίας, όπως η φιλοσοφία της φύσης, η φιλοσοφία του δικαίου, κ. ά. δεν αναφέρονται καθόλου, ή μόνο περαστικά. Και οι ιστορικές επιστήμες με τη φιλοσοφία τους αγνοούνται ολοσδιόλου. Άφου διαπιστώσαμε τώρα τις σπουδαίες αυτές ελλείψεις που παρουσιάζουν την Είσαγωγή σε χάρτη με μεγάλα κενά, όπως έφτιαξαν άλλοτε την Άφρική με τις ανεξερεύνητες περιοχές, ως περιοριστούμε στο πλαίσιο εκείνων που μας προσφέρει, δηλ. στα τρία μεγάλα τμήματα: α) το γενικό, που περιλαμβάνει την έννοια της φιλοσοφίας και τις γειτονικές της περιοχές, β) τη γνωσιοθεωρία και γ) τη μεταφυσική. (1) κ. Η. άρνέστα: να δώσει ένα ξεκομμένο όρισμό της φιλοσοφίας και να δώσει παρακάτω γιατί. Άλλά η άριστολογία αυτή φέρνει μεγάλη σύγχυση και στην ίδια τη διαίρεση και στον κατατοπισμό στα μερικά προβλήματα. Αυτό που «οι αιώνας θεώρησαν για φιλοσοφική πραγματικότητα» και που «άντικρύζει» τώρα η Είσαγωγή, είναι από προέπιψη άγνωστο στον άπροετοίμαστο άναγνίστη κ' έτσι μπορεί να χωρέσει εκεί—μέσα ετιδήποτε και να παραλειφθή ετι ναίαι. Έτσι στο ιστορικό μέρος ολοκληρωτός ο μεσαιώνας σδύνεται με μιά μονοκοντυλιά, σαν «πρωτόγονη σκέψη», και με την αξίωση να σταθούμε ψηλότερα και να ετισκοπήσουμε την εξέλιξη, γίνονται παραλληλισμοί της άρχαιας με τη νεώτερη φιλοσοφία, αξιοπρόσεχτοι, αλλά και σε πολλά αθέαυτοι. Τέλος, στους κλάδους της φιλοσοφίας, που είναι κατά την Είσαγωγή τρεις, μεταφυσική, γνωσιοθεωρία και αξιολογία, άπορούμε που να χωρέσει, εκτός όσων άναφέραμε παραπάνω, και η κοινωνιολογία. Το ότι πριν από κάθε άλλο θέμα προτάσσεται η γνωσιοθεωρία, δέν μπορεί παρά να επαινεθή, και τά κεφάλαια για τη δυνατότητα και την πηγή της γνώσης είναι από τά καλύτερα. Σήμερα η γνωσιοθεωρία πάει να γίνει τό κέντρο κάθε φιλοσοφικής κίνησης: αλλά η ίδια άριστία με τό είναι και τη λειτουργία της γνώσης επικρατεί κ' εδω και τό ιστορικό μέρος έχει ελλείψεις που εξηγούνται κατόπι από τον προσανατολισμό του συγγραφέα. Το κεφάλαιο για τη θεωρία της αλήθειας δέν έχει τέλος καμμιά θέση, άφου έλο τό πρόβλημα της αλήθειας δέν χρησιμεύει παρά για μιά επανάληψη λίγο δογματικότερα χρησιμισμένη και για νέες ιστορικές ετισκοπήσεις που μόνο σύγχυση φέρνουν. Το μέρος για τη μεταφυσική είναι τό πιο αδύνατο του όλου έργου. (1) κ. Η. δέν πιστεύει στη μεταφυσική και γι' αυτό δέν άποδίνει κανένα σύστημα με τό ολοκληρωμένο μεγαλείο του. Ίππειδή σκοπός του έργου του είναι να περι-

φρονήσει ὁ ἀναγνώστης ὅλη τὴν περασμένη φιλοσοφικὴ ἐργασία, βρῖσκειται τρόπος νὰ ὑπαχθῶν ὅλα τὰ συστήματα σὲ δύο κατηγορίες· ἢ πρωτόγονα, ἢ θεολογικά-δογματικά, τὰ τελευταῖα μάλιστα καὶ πονη-
 ρεμένα ξαναφέροντας μὲ κρυφὸ καὶ σκεπασμένον τρόπο τὰ ἴδια παλιὰ
 δόγματα ποῦ κιντυνεύουν ὄηθεν ἀπὸ τὴ θετικὴ ἐπιστήμη καὶ τὶς ἀπε-
 λευθερωτικὰς τάσεις τοῦ ἀστισμοῦ πρῶτα καὶ τῆς προλεταριακῆς νοο-
 τροπίας ἀργότερα. Τὸ γεγονός ὅτι στὰ μάτια τῆς κριτικῆς τοῦ βρῖσκει
 χάρη μόνον ὁ Comte, ἡ ρηχότερη καὶ πῶς ἐγωϊστικὰ φουσκωμένη προ-
 σωπικότητα τῆς φιλοσοφικῆς ἱστορίας, ποῦ ἀκριδῶς ἐπειδὴ δὲν ἐκατά-
 λαβε τίποτα ἀπὸ τὴν παλιότερη μεταφυσικὴ, ξέπεσε στὰ ὑστερνὰ του
 στὴ χειρότερη φετιχιστικὴ καὶ πρωτόγονη σκέψη, χαρακτηρίζει τὴν
 ἀφέλεια τῶν κριτηρίων, τὴν παιδικὴν εἰκονοπλαστικὴν διάθεσιν καὶ τὸ
 μέγεθος τῶν ἀξιώσεων τῆς Εἰσαγωγῆς. Τὸ τελευταῖον κεφάλαιον γιὰ τὶς
 δογματικὰς ἀπόψεις, ὅπου ἐκλήτονται σύντομα, περαστικὰ καὶ χωρὶς
 συσχέτισιν μὲ τὰ προηγούμενα οἱ μεγάλες συστηματικὰς διαιρέσεις τοῦ
 μονισμοῦ καὶ δυϊσμοῦ, τοῦ σπιριτουαλισμοῦ καὶ ὕλισμοῦ, κ.λ.π., δὲν
 ἔχει πάλιν λόγον, ἀφοῦ ὀλόκληρη ἡ μεταφυσικὴ δὲν εἶναι παρὰ ἡ δια-
 δοχὴ, ἀντίθεσιν καὶ σύνθεσιν τῶν ἀπόψεων αὐτῶν.

Γιὰ τὸν τρόπο τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ὕλικου μᾶς ξέφυγαν ἤδη με-
 ρικὰς θεμελιακὰς ἀντιρρήσεις. Καιρὸς εἶναι νὰ τὶς δικαιολογήσομε πε-
 ρισσότερον. (1) κ. (2) τὸ περηφανεύεται πῶς δὲν ἔχει προκαταλήψεις καὶ
 πῶς ἐξετάζει «τὰ ἴδια τὰ πράγματα», χωρὶς νὰ μᾶς πεῖ—γιατὶ ὠρισμέ-
 νως τὸ ξέρεῖ—πῶς αὐτὸ εἶναι ἤδη μὴ ὁμολογία πίστεως στὸν ἀφελῆ—
 στὸ μὴ κριτικὸ δηλ.—ρεαλισμό. Ἡ ἀποψη αὐτὴ κυριαρχεῖ σὲ ὅλο τὸ
 βιβλίον, ἐξὸν ὅπου γιὰ λόγους ἀξιώσεων φιλοσοφικῆς σύνθεσης γίνεται
 προσπάθεια νὰ καταπλαγῇ ὁ ἀναγνώστης μὲ γενικευμένους καὶ μεγαλό-
 στομους θεωρίας, μὲ συνολικὰ ἀόριστα ἀποφθέγματα, ὅπως π. χ. γιὰ τὴν
 «λειτουργικὴν ἀντίληψιν τῆς φιλοσοφίας», ἢ γιὰ τὴν γνῶσιν ποῦ εἶναι
 «κοσμικὸ φαινόμενο, ποῦ ἀρχίζει στὸν ἐξωτερικὸν κόσμον καὶ συνεχί-
 ζεται στὸν ἐγκέφαλον», κ. ἄ. Ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀποψη τοῦ ἀφελοῦς ρεαλι-
 σμοῦ δὲν ὑπάρχουν, δὲν ἐγεννήθησαν ἀκόμα τὰ ζητήματα οὔτε πῶς
 εἶναι δυνατὴ ἡ γνῶσιν, οὔτε πῶς γίνεται ν' ἀντιστοιχεῖ μ' αὐτὸ ποῦ
 ὀνομάζομε ἐξωτερικὴν πραγματικότητα, οὔτε τί ἐγγυήσεις μᾶς παρέ-
 χονται γιὰ τὰ διάφορα ἀξιώματα, οὔτε ἡ ἀπορία γιὰ τὶς προϋποθέσεις
 τῶν ἐπιστημῶν, γιὰ τὸ ἀρτιοῦ τῶν μαθηματικῶν, κλπ. Ἡ ἀποψη αὐτὴ
 ἐπίσης «θέτει» ἀτυζήτητα τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον μὲ ὅλες του τὶς πρω-
 τογενεῖς καὶ δευτερογενεῖς ιδιότητες. Καὶ μὲ συνέπεια καταπληχτικὴ
 ὁ κ. (2) βρῖσκει στὸ πρῶτον μέρος ὅλα τὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας
 ἀπλά, βρῖσκει ἄλλου πῶς τὰ μαθηματικὰ ἀπαγωγικὰ θεωρήματα εἶναι
 εὐκόλο νὰ ἐξηγηθῶν, ἀφοῦ ἀπὸ τὰ πρὶν βάζω μέσα στὰ ἀξιώματα ὅτι
 πρόκειται ὕστερα νὰ βγάλω ἀπ' αὐτὰ, καὶ πιστεύει ἀκράδαντα ὡς πρῶ-
 τες πηγὰς τὰ αἰσθητήρια. Ἀλλὰ μέσα ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη δὲ γίνονται
 νοητὰ τὰ περισσότερα φιλοσοφικὰ συστήματα, γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀνάλυσίς
 τους δὲν εἶναι οὔτε πλήρης, οὔτε σωστή. Κ' ἐπειδὴ ὁ συγγραφεὺς δὲν

αἰσθάνεται τὰ κίνητρα, τὶς ἀφετηρίες καὶ τὰ ἀγωνιώδη προβλήματα ποὺ στάθηκαν ἀφορμὴ γιὰ νὰ δημιουργηθοῦν, εἶναι ἴσως ψυχολογικὰ ἐξηγήσιμο, ἀλλὰ ὀλισσδιόλου ἀδικαιολόγητο ἐπιστημονικὰ καὶ θεωρητικὰ, νὰ υποθέτει πίσω ἀπ' αὐτὰ ἐλατήρια πολιτικὰ ἢ κοινωνικὰ, τὴν ἀντίδραση π.χ. στὴ δημοκρατία ἀπὸ μέρους τοῦ Πλάτωνος, ἢ τὴ στήριξη τῆς θεοκρατίας καὶ τῆς Ἐκκλησίας στὸν Κάντ. Ἴσως ἡ ἀμεροληψία, ἡ ἀντικειμενικότητα καὶ ἡ Παιδικότητα μὲ τὴ σιωπὴ τῆς ἐννοια πᾶσι περίπατο καὶ ἡ ὀπτική γωνία ἀπ' ὅπου βλέπει τὰ πράγματα ὁ κ. Η. κυριαρχεῖ ὅσο πᾶσι καὶ περισσότερο ὥσπου στὸ τέλος τοῦ ἔργου βλέπομε τὴν ἀπροκάλυπτη περιφρόνηση γιὰ ἕλα τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα, μὲ τὰ ὅποια «σκότησαν ἄδικα τὸ μυαλό τους τόσο αἰῶνες» καὶ ἀκούμε πῶς ὁ ἀπαγωγικὸς συλλογισμὸς χαρακτηρίζει τὴν «πρωτόγονη σκέψη» καὶ ἡ πίστις στὴν ἐλευθερία τῆς βουλήσεως τὴν «ἀπειθήρχητη διάνοια». (Ὅχι πῶς μὲ τούτα ποὺ λέμε ἐκφράζομε τὶς ἀντιρρήσεις μας στὸ καλλυτὸ περιεχόμενον τῶν ἰσχυρισμῶν αὐτῶν, ἀντιρρήσεις ποὺ δὲ θὰ συζητούσαμε σὲ μιὰ εὐσυνείδητη κριτικὴ, ἀλλὰ σὲ συστηματικὴ συζήτηση. Ἀλλὰ ὅπως εἶπαμε παραπάνω, πρὶν βγῆ νὰ κρίνω ἀπὸ μιὰ ὀρισμένη, ἔστω καὶ στενὴ καὶ ἐπερχομένη, ἀποψη, ὀλοκληρὸ τὸ στοχασμὸ τῆς ἀνθρωπότητας, ἔχω χρέος νὰ ἐκθέσω τὶς ἀρχές καὶ τὶς προϋποθέσεις μου, γιὰ νὰ πείσω ὅσους μποροῦν νὰ πειστοῦν καὶ νὰ ξέρουν οἱ ἄλλοι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μὲ τί ὄργανα ἔχουν νὰ κρίνουν. Καὶ δὲ μοῦ ἐπιτρέπεται ν' ἀξιῶμαι πῶς «ἀντικρύζω τὴ φιλοσοφικὴ πραγματικότητα» καὶ πῶς «δὲ βιβλιολογῶ καὶ δὲν κρίνω», ὅταν τὴν πρώτη τὴν ἀρνιέμαι πέρα γιὰ πέρα καὶ ὅταν βιβλιολογῶ μὲ μηδὲν ἕλα τὰ συστήματα, μὲ λίγες ἐπεικεῖς ἐξαιρέσεις γιὰ τὸ γέρο-Δημόκριτο, τοῦς Holbach, Lamettrie καὶ παρέα, τοῦς Locke, Spencer, Stuart Mill, καὶ τοῦς ἰδιαίτερα πολεμικοῦς καὶ γεροπιαστοῦς καμψατίστες—γιὰ νὰ ἐφαρμόσομε τὴ μέθοδο τοῦ κ. Η. τῆς μεταγραφῆς τῶν ἐξῆς ὁρῶν μὲ Ἑλληνικὰ στοιχεῖα (σενσουαλισμὸς, πριμιτιβισμὸς, ἰντελλεκτουαλισμὸς, κλπ.)—τῆς σχολῆς τοῦ Μάρξ, ἐκείνους ποὺ δὲ χάνονται σὲ πολὺ θεωρητικὲς ἀναλύσεις. Δὲν πρόκειται, ὅπως εἶπαμε, νὰ συζητήσομε καθ'αυτὸ τὴν ἀποψη ἀπὸ τὴν ὅποια ὁ κ. Η. κρίνει καὶ βιβλιολογεῖ. Ἄν τὸ κάναμε, καὶ μένοντας μέσα στὰ πλαίσιά της, θὰ βρῖσκαμε ἴσως περίεργη τὴν ἀντίφραση ἀνάμεσα στὶς ἀρχές τοῦ φυσικοῦ ρεαλισμοῦ καὶ τοῦς ἰσχυρισμοῦς πῶς δὲν ὑπάρχει χωρισμὸς ἀντικειμένου καὶ ὑποκειμένου, πῶς ὁ κόσμος, ἡ κοινωνία καὶ ἡ γνώση μαζί εἶναι μιὰ ἀδιακοπὴ λειτουργία—μὲ ποῖο δικαίωμα τότε ἐκδόσομε ἑμεῖς ὀρισμένα μέρη του, π.χ. τὶς οἰκονομικὲς σχέσεις καὶ τὸν τρόπο παραγωγῆς, καὶ τὰ θέτομε ὡς πρωταρχικὲς αἰτίες, ἀπὸ τὶς ὅποια πηγάζουν ἕλα τὰ ἄλλα; καὶ πῶς συμβιβάζομε τὴν παραδοχὴ τῆς παντοεινῆς διαδοχικῆς ροῆς τῶν αἰτιατῶν φαινομένων, ὅπου ὑπάγονται ἐννοεῖται καὶ τὰ κοινωνικὰ, μὲ τὴν τελικὴ κατάστασι τῆς μακαριότητος, ποὺ πρόκειται μάλιστα νὰ ρθῆ καὶ σύντομα μαζί μὲ τὸ ὀριστικὸ στάδιο τῆς ἀταξικῆς κοινωνίας, ὅπου θὰ κλείσει ἡ διαλεχτικὴ ἐξέλιξις τῆς ἱστορίας; καὶ πῶς τὴν

ἄρνηση τῆς ἰδέας τῆς προόδου, ἀφοῦ δὲ χαρακτηρίζομε, ἀλλὰ μόνο παρακολουθοῦμε τὴν αἰτιατὴ ἀκολουθία, μὲ τὴ θερμὴ συνηγορία καὶ τὴ γειμάτη πάθος ἐνέργεια γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ κοινωνικοῦ καθεστώτος, στῆνομα βέβαια τῆς δικαιοσύνης, ποὺ ὅμως πάλι δὲν παραδεχόμαστε σὰν κάτι ἀπόλυτο, ἀλλὰ σὰ θεσμό ἐξάρτημένο ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ κατάσταση, ἐπομένως ἀπὸ τὶς οἰκονομικὲς σχέσεις τῆς ἐργασίας καὶ τῶν μέσων παραγωγῆς; "Ὅλ' αὐτὰ εἶναι καθαρὰ θεωρητικὲς ἀντιρρήσεις ἐνὸς συζητητῆ ποὺ ἀρνιέται ν' ἀποκοιμηθῆ ἀπὸ τὴν ἐπανάληψη τῶν χτυπητῶν συνθημάτων καὶ ποὺ πιστεύει στίς παλιὲς ἴσως προλήψεις πῶς ἓνα σύστημα πρέπει νὰ εἶναι ἐσωτερικὰ ὁλοκληρωμένο κ' ἐλεύτερο ἀπὸ ἀντιφάσεις, καὶ μᾶς ἔφεραν ἴσως λίγο μακριὰ ἀπὸ τὸ κύριο θέμα μας. Εἶναι τόσα τὰ σημεῖα ὅπου θὰ θέλαμε νὰ σταματήσουμε στὴν Εἰσαγωγή τοῦ κ. Θ. καὶ νὰ συζητήσουμε διεξοδικά, ὥστε νομίσαμε πῶς πρέπει μόνο σὰν παράδειγμα νὰ μιλήσουμε γιὰ τὴν κεντρικὴ ἀφετηρία τοῦ στοχασμοῦ του κάπως ἐκτενέστερα. Δὲ συνάγονται ὅμως ἔλα τὰ ἀμφίβολα καὶ ἀντιφατικὰ σημεῖα τοῦ βιβλίου αὐτοῦ μόνο ἀπὸ τὴν κεντρικὴν αὐτὴ ἀποψη. Ἡ ἀσάφεια τῶν ὀρισμῶν ποὺ μπορεῖ νὰ ἐγκρίνομε στὴν ἀρχὴ ὡς μεθοδολογικὸ μέσο γιὰ ν' ἀφήσει τὸ νοῦ τοῦ ἀναγνώστη ἀπροκατάληπτο, ἐξακολουθεῖ σχεδὸν ὡς τὸ τέλος. Μὲ τὴν ἐπανάληψη ὅμως, παίρνουν σιγά-σιγά οἱ λέξεις ποὺ φαίνεται πῶς μεταχειρίστηκε ὁλωσδιόλου τυχαῖα στὴν ἀρχή, τὸ βάρος δογματικῶν συμβόλων, χωρὶς νὰ ταῦς δοθῆ κανένα ὄρισμένο περιεχόμενο, καὶ ὁ ἀναγνώστης ἀποκοιμῆται μὲ τὸ βούισμά τους καὶ δὲ ρωτᾷε πῶς τί σημαίνουν. Ἐἓνα τέτοιο ρόλο παίξουν κυρίως οἱ ἐννοιες ζωὴ καὶ κοινωνία. Γιατί μᾶς λέει στὴν ἀρχὴ πῶς ἡ φιλοσοφικὴ διανόγησὴ προέρχεται ἀπὸ μιὰ ἀνάγκη τῆς ζωῆς παράλληλη μὲ τὰ ἐνστικτα τῆς αὐτοσυντήρησης καὶ τῆς συνέχειας τοῦ γένους, ἀλλὰ δὲ βλέπομε καθόλου καθαρὰ τὸ σκοπὸ ποὺ ἐξυπηρετεῖ, καὶ μᾶς γεννιέται ἡ ἀπορία πῶς ἓνα ἐνστικτο τόσο ἐπιταχτικὸ, ὅπως θέλει νὰ μᾶς τὸ παραστήσει, πλανήθηκε τόσο κ' ἐξακολουθεῖ νὰ σφάλλεται, ἀφοῦ γιὰ τὸν κ. Θ. ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας εἶναι μιὰ σειρά παραστρατημάτων, καὶ εἶχαν συνωμοτήσῃ ἐναντίον τῆς τὸ μυαλὸ ποὺ ἄργησε νὰ προκόψῃ, ἀδυναμίες φυλετικὲς, ὁμαδικὲς καὶ ἀτομικὲς, καὶ ἄλλες ἀφορμὲς γιὰ πλάνη. Γιὰ ὅσους ὅμως παραδέχονται τὴν ἀπόλυτη κυριαρχία τῶν ἐνστίχτων, εἶναι αὐτονόητο πῶς ὅλες οἱ ἄλλες δυνάμεις τῆς ψυχῆς ὑπηρετοῦν τὰ ἐνστικτα αὐτὰ καὶ μάλιστα πῶς ὅσο πιὸ πρωτόγονος εἶναι ὁ ἄνθρωπος, τόσο πιὸ ἀσφαλτα ὑποτάσσονται ὅλα τὰ ἄλλα στοιχεῖα του στὸ σκοπὸ τῶν ἐνστίχτων. Κ' ἔτσι καταντάει πῶς μυστήριον σωστὸ πῶς, ἐνῶ κατὰ τὸν κ. Θ. θὰ ἦταν πιὸ «φυσικὸ», — ἄλλη ἐννοια μυθολογικὴ καὶ ἀξεκαθάριστη—ν' ἀρχίσει ἡ φιλοσοφία ἀπὸ τὸν ἀπόλυτο ἐμπειρισμὸ καὶ τὴν πίστη στίς μαρτυρίες τῶν αἰσθήσεων, μὲλ' αὐτὰ ἔγινε ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο «γιὰ λόγους ποὺ εὐκολα μαντεύομε». Γιὰ μᾶς ὁμολογοῦμε ὅμως πῶς τοῦτο στάθηκε ἀδύνατο. Ἐπίσης δὲν κάνομε τίποτα ἀξιο λόγου, ὅταν λέμε πῶς ἡ φιλοσοφία εἶναι «κοινωνικὸ φαινόμενο». Ἐχει γίνει

ἀπὸ καιρὸ γενικῶ παραδεχτὸ πῶς ἡ ζωὴ τοῦ ἀτόμου ἔξω ἀπὸ τὴν κοι-
 νωνικὴν ὁμάδα εἶναι μῦθος πρὸς δὲν ὑπῆρξε ποτὲ ἡ πλάσμα ἀφαιρέσεως.
 Ἀφοῦ λοιπὸν καὶ τὸ ροῦχο πρὸς φορῶν καὶ τὸ ψῆμι πρὸς τρώω, καὶ ὁ
 ἔρωτας πρὸς αἰσθάνομαι καὶ τὸ μῖσος μου καὶ ἡ ἔκστασή μου καὶ τὸ
 γραμμᾶτιο πρὸς πληρώνω καὶ ἡ ἀγάπη μου πρὸς τὴ μουσική, καὶ ἐγὼ
 ὁ ἴδιος μὲ τὸ πεταί καὶ τὰ κόκαλά μου, εἶμαι ἓνα κοινωνικὸ φαινόμε-
 νο, ὀρίζοντας ἔτσι ὅ,τιδήποτε πράγμα, δὲν ἐξηγήσῃ τίποτα. Ἰατὶ ἐξη-
 γησι σημαίνει περιορισμὸς στὸ πλάτος τῆς ἐννοίας, ἀντιδιαστολή, διά-
 κριση ἀπὸ κάτι ἄλλο. Ἦτσι οἱ ἐννοίες αὐτές, περιλαμβάνοντες τὰ πάντα,
 καταντοῦν ἀδειανές ἀπὸ περιεχόμενου, κούφια, ἀλλὰ βολικὰ δογματικὰ
 συνθήματα, καὶ εἶναι τουλάχιστο ἐπιπόλαια— ἕξ μου συγχωρεῖται ὁ κ. Η. τῆ
 λέξι— νὰ τίς ὀνομε στοὺς νέους, γιὰ τοὺς ὁποίους ἰδιαίτερα προορίζε-
 ται ἡ Ἰύσαγιωγή, πρὸς ἀναμάστημα. Καὶ ἄλλες ἐπιπολαιότητες ἢ εἶχε
 νὰ σημειώσῃ κανεὶς, διατρέχοντας τὴν Ἰύσαγιωγή, καὶ μάλιστα στὴν
 ἀρχή, πρὶν ναρκωθῆ ἀπὸ τὴν αἰώνια ἐπανάληψη τῶν συμπερασμάτων.
 Μᾶς λέει π.χ. πῶς ἡ φιλοσοφία δὲν ἔχει δικὸ τῆς περιεχόμενου, ἀλλὰ πε-
 ριεχόμενό τῆς εἶναι τὰ λίγα ἡμελιακὰ προβλήματα πρὸς ξανάρχονται
 στοὺς αἰῶνες μὲ διαφορετικὴ μορφὴ κάθε φορά. Ἀλλὰ περιεχόμενου
 κάθε κλάδου γνωστικοῦ δὲν εἶναι ἰρισμένα προβλήματα: καὶ τί ἢ πει,
 τὰ ἴδια μὲ ἄλλη μορφὴ; Αὐτὸ εἶναι μὲ ἀνάμελη ἐκφραση τῆς καθη-
 μερινῆς ζωῆς, πρὸς προϋποθέτει κατὰ τὸ νοούμενο, πῶς ἐκεῖνα τὰ γνω-
 ρίσματα ἑνὸς πράγματος, πρὸς ἡμεροῦμε εἶμερς ἡμελιακὰ εἶμερσαν τὰ
 ἴδια, ἐνῶ τὰ πρὸ ἐπιφανειακὰ καὶ ἀσήμαντα ἀλλάξαν τὸ κριτήριον ὅπως
 πρὸς μᾶς βοηθεῖ νὰ τὰ ξεχωρίσωμε ὑποτίθετα: γνωστὸ ἢ εἶναι αὐτο-
 νόητο. Στὴ φιλοσοφία ὅπως ποιά εἶναι ἡ οὐσία καὶ ποιά ἡ μορφὴ; Νὰ
 ἓνα πράγμα πρὸς δὲ μᾶς ξεκαθαρίζει καθόλου ὁ κ. Η. Καὶ πῶς στατική
 εἶναι αὐτὴ ἢ ἀντίληψη, ἐνῶ ὁ κ. Η. παινεύεται ὅλη τὴν ἡμέρα γιὰ τὴ λει-
 τουργική του ἀντίληψη τῆς φιλοσοφίας: χωρὶς νὰ σκεφθῆ πῶς ἡ δια-
 λεχτική τῆς ἐξέλιξης ἐφαρμόζεται πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἀκριβῶς στὰ νοητὰ
 προβλήματα. Αὐτὰ δὲν εἶναι ποτὲ τὰ ἴδια, ἀλλὰ οὔτε καὶ ὀρίζονται
 ποτὲ τὴν ὀριστική τους λύση. Ἰὸ ἓνα πρόβλημα δημιουργεῖ τὴν ἀντί-
 θετή του ἀποψη, ὅπως τὸ εἶπε πολὺ ἡρατὰ ὁ κ. Η., πῶς ὁ ὕλισμός εἶναι
 ὁ σπιριτουαλισμὸς ἀναποδογυρισμένος, ὅπως ἐρχεται μὲ τρίτη, συν-
 θετώτερη ἡμερία, πρὸς στέκεται ἀπάνω καὶ ἀπὸ τίς δού καὶ γίνεται
 ἀφορμὴ μὲ τὴ σειρά τῆς νὰ δημιουργηθῆ μὲ νέα ἀντίθεση, καὶ ἔτσι
 συνέχεια. Δὲ λύνονται λοιπὸν τὰ προβλήματα, οὔτε μάνουν ἄλυτα καὶ
 ἀμετάβλητα, ἀλλὰ ξεπερνιῶνται, «αἴρονται», σὲ ἓνα ἐπίπεδο συνθετώ-
 τερης σκέψης. (Ἡἄξιζε τὸν κόπο μὲ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας πρὸς ἢ
 μποροῦσε νὰ δείξει αὐτὴ τὴν πορεία). Καὶ δὲν ἔχει καμιά σημασία ἢ
 μορφὴ γιὰ τὴν οὐσία; Κάθε ἐπὶ μέρους ἐπιστήμονας ξέρει πῶς ἢ δια-
 τύπωση τοῦ ζητήματός του ἔχει πρωταρχική σημασία καὶ πῶς κάθε
 πρόβλημα καλὰ διατυπωμένο περιέχει σχεδὸν τὴ λύση του, καὶ ἢ ἀξία
 τῶν μεγάλων σοφῶν δὲ βρῖσκεται τόσο στὸ ὅτι λύνουν τὰ παλαιὰ προ-
 βλήματα, ἀλλὰ στὸ ὅτι τὰ καλύτερὸν ἀχρηστὰ διατυπώνοντας νέα, πρὸς

τὰ περιέχουν καί συγχρόνως τὰ ξεπερνούν. Ὅλ' αὐτὰ εἶναι σήμερα στοιχειώδη καί αὐτονόητα ἀξιώματα καί μέ λύπη μας ἀναγκαστήκαμε νά τὰ ἐπαναλάβουμε.

Ἄλλὰ καί στήν ἀνάλυση τῶν ἐλατηρίων πού προκαλοῦν τόν ἄνθρωπο νά σκεφθῆ καί δημιουργοῦν τή φιλοσοφία, βλέπομε τήν ἴδια σύγχυση· γιατί δίπλα στήν ἀνάγκη τῆς δράσης πού ὑποκινεῖ τή φιλοσοφία—ἐνῶ ὅλοι οἱ μεγάλοι ἄνθρωποι τῆς δράσης κι ἀκόμα περισσότερο οἱ μικροί τὰ κατάφεραν ὡς τώρα χωρίς καμιά συνειδητή φιλοσοφική ἀντίληψη, καί οἱ φιλόσοφοι εἶναι γνωστοί γιά τὸ ἀπόκοσμο ἦθος τους—καί δίπλα στίς ἀπαιτήσεις τῆς καρδιάς, τίς παρμένες ἀπό τή γνωστή φράση τοῦ Πασκάλ, ἀραδιάζονται καί οἱ ἀναμφισβήτητες νοητικές ἀνάγκες νά συμπληρωθοῦν τὰ χάσματα καί νά ἐνοποιηθοῦν οἱ ἐπιστήμες, καί παρακάτω ἀπαριθμοῦνται καί οἱ ἠθικές ἀπαιτήσεις πού συνδέονται μέ «πλατύτερα κοσμικά προβλήματα» καί τὰ «μεταφυσικά προβλήματα», ὅπου ρίχνονται ὅλα τὰ ὑπόλοιπα πού δέν μποροῦν νά ὑπαχθοῦν ἄλλοῦ. Καί ἐκτός πού τὰ ἠθικά, κοσμικά καί μεταφυσικά αὐτὰ προβλήματα δέ μας τὰ ὀρίζει ὁ κ. Θ. καί δέ μας λέει ἂν πιστεῦει πῶς ζοῦν στή σημερινή συνείδηση—ὑποφιαζόμαστε μόνο πῶς πολλοί καθηγητές τῆς φιλοσοφίας δέν τὰ πολυστοχάζονται· ἔξω ἀπό τὸ γραφεῖο τους—ἀπορεῖ κανεῖς πῶς εἶναι δυνατό μιὰ ἐπιστήμη, ἢ φιλοσοφία, ν' ἀνταποκριθῆ σέ τόσο πολυποίκιλες ἀπαιτήσεις καί μέ τί μέσα θά τὸ κάνει. Γιατί παραδεχόμαστε γιά μιὰ στιγμή, μαζί μέ τόν κ. Θ. πῶς ἡ φιλοσοφία εἶναι ἐπιστήμη· τὸ προϋποθέτει σιωπηλὰ πέρα ὡς πέρα καί θά λέγαμε πῶς μας τὸ ὑποβάλλει «ἐξ ὑφαρπαγῆς», ἂν δέν ἦταν ὀλοφάνερο πῶς δέν τοῦ πέρασε κἂν ἀπό τὸ νοῦ νά τὸ συζητήσῃ. Ἐνῶ σήμερα αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ πρόβλημα εἶναι στό κέντρο τῆς θεωρητικῆς ἀμφισβήτησης, γιά νά μὴν ποῦμε, πῶς ἔχει σχεδόν λυθῆ ἀρνητικά. Ἄλλὰ κ' ἐδῶ εἶναι πρόχειρη ἡ λύση· τὸ ἀντικείμενο τῆς φιλοσοφίας συμπίπτει ἀπολύτως μέ τὸ ἀντικείμενο τῶν ἐπιστημῶν, καθὼς καί τὰ μέσα της, μόνο ἡ ἀποψή της ἢ ἀνθρωποκεντρικὴ, διαφέρει. Κ' ἐδῶ, καθὼς βλέπομε, ξεχωρίζεται ἡ μορφή ἀπὸ τὴν οὐσία. Ἄλλὰ τὸ ἀντικείμενο, σήμερα, δέν εἶναι μιὰ ὄντοτητα, ἀλλὰ σύστημα σχέσεων· ὅταν τοποθετηθῆ σέ ἄλλες σχέσεις—ἀπόψεις, πῶς ἐξακολουθεῖ τὸ ἴδιο, ἀφοῦ δέ μένει ἀπ' αὐτὸ σχεδόν τίποτα;

Τέλος ἡ φιλοσοφία διακρίνεται ἀπὸ τὴν τέχνη μέν γιατί παίρνει τὰ ζητήματα «σοβαρά», καί ἀπὸ τὴ θρησκεία, γιατί αὐτὴ ἔχει κάτι τὸ θαμπὸ καί ἀποφεύγει τίς ζωνρὲς γραμμές. Πῶς νά τὰ συζητήσῃ κανεῖς ὄλ' αὐτὰ; Καί τί νά πῆ γιά τὰ συμπεράσματα, τὰ καθαρὰ ρητορικά, ὅπου ἡ «σχέση μέ τὴ ζωὴ» ἔρχεται πάλι νά μας τὰ λύσει ὅλα, σάν διακριτικὸ γνῶρισμα τῆς φιλοσοφίας, καί γιά τὴν ἀπαίτηση πού ἔχομε ἀπ' αὐτὴ, ὡς «εὐγενικότερη» ἐπιστήμη, νά καταπιασθῆ μέ τὴ συναισθηματικὴ μας ζωὴ καί μέ τίς πράξεις μας μέ σκοπὸ νά τὰ ρυθμίσει καί νά μας φέρει στή μακαριότητα; πράμα πού μόνο οἱ ξεπεσμένες ἐποχὲς τὸ ζήτησαν ἀπὸ τὴ φιλοσοφία, ἐνῶ στίς μεγάλες μετα-

φυσικὲς ἐποχές — Ἡράκλειτος, Πλάτων, Ντεκάρτ, Λάιμπνιτς — ἢ ἐρευνα
ἢ ἴδια ἀποτελοῦσε τὴν ἀνώτατὴ ἀνθρώπινη λειτουργία καὶ ἦταν ἢ ἴδια
μακαριότητα. Ἰὸδῶν ὑπάρχει κατὰ τὴ γνῶμη μας ριζικὴ διαφορά. Ἀν-
τιγράψω κατὰ λέξιν τὸ συμπέρασμα τοῦ γενικοῦ μέρους, γιατί για μένα
δὲν ἀντιπροσωπεύει τίποτα καὶ δὲν μπορῶ νὰ τὸ παραφράσω ἢ νὰ τὸ
συντομίσω: «Φιλοσοφία εἶναι: ἢ γίνεται κάλλε γνώση πού βοηθεῖ νὰ
φτάσει ἢ ζωὴ στήν τελείωση καὶ ολοκλήρωσή της, στήν κάλλιστη τῆς
μεγάλης ἀνθρώπινης περιπέτειας». Νοητικὰ ὅλ' αὐτὰ δὲ λέγε τίποτα,
ἐφόσο οἱ ἐννοεῖς ζωὴ, τελείωση, κάλλιστη, περιπέτεια, ἀντιχρῶν τόσο
ἄδεια καὶ δὲν ἔχουν πάρει κανένα περιεχόμενο καὶ ἐφόσο ξέρομε —
γιατί διαβάσαμε καὶ παρακάτω πῶς στήν οὐσία τῆς προόδου λογα-
ριάζει ὁ κ. Η. μόνον πράγματα σάν τὴν «πετηνική μηχανή καὶ τὴ θερα-
πεία τοῦ καρκίνου», ἔπου δὲν ἐβοήθησε βέβαια ἡ φιλοσοφία! Ἴσως
ὅμως τὰ συμπεράσματα αὐτὰ μπηγαν για νὰ ἐκανοποιήσουν τὴ μία
ἀπὸ τῆς θεμελιακῆς ἀφαιρήσεις τῆς φιλοσοφίας, τίς ἀπαιτήσεις τῆς καρ-
διάς, καὶ δὲν προσρίζονται για τίς πρὸ σκληρόπευτες σάν τὴ δική μας.
Ἄς εἶναι!

Ἰὸδῶμε πῶς ὁ κ. Η. χαρακτηρίζει ὅλα τὰ μεγάλα μεταφυσικά συ-
στήματα ὡς δογματικά καὶ στὸ ἀδιέξοδο πού φτάνομε ἔτσι, ἂν θέλομε
νὰ σχηματίσουμε μιὰ φιλοσοφικὴ κοσμο — καὶ μεθοδολογία, βρίσκει μιὰ
λύση, τὴν ἐρμηνεύει τους με τὴν ψυχολογικὴ καὶ κοινωνιολογικὴ ἐρευνα.
Νομίζεις δηλ. πῶς ἐξηγήσαμε τέλεια μιὰ σκέψη, ὅταν δείξαμε πῶς οἱ
ἀνάγκες τοῦ ἀτόμου ἢ τῆς ἐποχῆς τὴν ἐπέδωξαν. Σὰ τέτοιου εἶδους
συλλογισμούς ἢ ἔπρεπε νὰ ὑπενηθύνει κανεὶς πάντα τὸν ἀλλόπλοτο
ἀφορισμὸ τοῦ Νίτσε: «Ἡ προέλευση ἑνὸς πράγματος δὲν ἀποτελεῖ
ἀντίρρηση ἐναντίον τοῦ πράγματος τὸ ἴδιον». Για τὸ κῆρος καὶ τὴν ὀρθότητα
μιας γνώμης δὲν παίζει κανένα ρόλο ἀπὸ τί ὀρμήθηκε, ποιὲς ἐξωτερ-
ρικὲς ἀφορμὲς στάθησαν ἢ ἀρχὴ τῆς. (Ὅπως δὲν «ἐξηγῶνται» οἱ τε-
λευταίες συμφωνίες τοῦ Λίπετόβεν ἀπὸ τίς ἐντερικὲς παθήσεις καὶ τὴν
κουλφαιμάρα τοῦ συνθέτη, ἔτσι δὲν κρίνεται ἕνα φιλοσοφικὸ σύστημα ἀπὸ
τὴν ἀριστοκρατικὴ ἢ ὄχι καταγωγή τοῦ συγγραφέα καὶ ἀπὸ τίς σχέ-
σεις του με τὴν Ἑκκλησία καὶ ἄλλα τέτοια. Δὲ ἢ ἤθελε φαντάζομαι
ὁ κ. Η. νὰ τοῦ συζητήσει κανεὶς τὴν προτίμησή του πρὸς ὀρισμὲνες
πνευματικὲς τάσεις με ἐπιχειρήματα ἀπὸ τὴν καταγωγή του, τὴν παι-
δική του ἡλικία, τίς σπουδῆς του, τὴ δύναμη τῆς κατανόησής του ἢ
τὴν ἐντυπωσιακὴ τὸς ἀπήχηση στὸ ἀκροατήριό του. (Ὅλ' αὐτὰ δὲ
ἢ ἀποτελοῦσαν καμιά ἐξήγηση καὶ καμιά κριτικὴ καὶ στὸ τέλος δὲ
ἢ εἶχαμε πρὸ καθόλου, ἂν αὐτὰ πού μας λέει εἶναι σιματὰ ἢ ὄχι. Πῶς
λοιπὸν κρίνει ὀλοκλήρες ἐποχές καὶ τίς μεγαλύτερες διάνοιες τῶν αἰώ-
νων με τέτοια; Καὶ ἀφήνομε ὅτι, ὅταν πρόκειται για ἰδέες πού ἀντι-
προσωπεύουν ὄχι πιά ἕνα ἄτομο, ἀλλὰ τίς «ἀνάγκες» μιας ἐποχῆς, τὰ
πράγματα εἶναι πολὺ πρὸ πολύπλοκα, γιατί «ὀποτιθέται» πῶς τὸ ἄτομο
ἐνσαρκιώνει ἀσυνείδητα καὶ πολλὰς φορές, ἀντίθετα, πρὸς τὴν ἐκδηλη-
θὲλγησή του τὸ ὀμαδικὸ πνεῦμα, πού καὶ αὐτὸ εἶναι ἀσυνείδητο στὸ με-

γαλύτερο μέρος τῶν ἀντιπροσώπων του. Καὶ ἐρωτᾶται· μὲ ποῖο δικαίωμα καὶ μὲ ποιά λογικὴ δικαίωση συσχετίζομε ἐμεῖς, ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ ἀπὸ μακρῶν, τὴ μεγαλόπρεπη ἀνεξαρτησία καὶ πνευματικὴ ἀποκλειστικότητα τοῦ συστήματος ἐνὸς Σπινόζα μὲ τὸ ἀνοιγμα τῶν ἐμπορικῶν δρόμων στὰ καράβια τῆς Ὀλλανδίας, (Γληνός), ἢ μὲ θεοκρατικὰς τάσεις (Θεοδωρίδης) ἐνῶ θὰ ἦταν σίγουρα πῶς «φυσικὸς» κατὰ τὴ συχνὴ ἔκφραση τοῦ κ. Θ. ὁ ἀποκλεισμένος καὶ ἀπὸ παντοῦ ἀποδιωγμένος αὐτὸς ἄρρωτος νὰ γυρίσει ἐπαναστάτης καὶ ν' ἀρνηθῆ τὰ πάντα; Γιατὶ στὸ τέλος κατανοοῦμε πάντα σὲ ζήτημα κριτηρίων. Μετὰ τὴν ἐπισκόπηση τῶν γνωσιολογιῶν ποὺ μᾶς ἔδωσε στὸ δεῦτερο μέρος ὁ κ. Θ. βλέπομε πῶς δὲν πιστεύει στὴ νοησιαρχία καὶ στὶς κατασκευὲς ἐκ τῶν προτέρων. Οἱ κοινωνιολογικὲς ὁμοίως αὐτὲς συσχετίσεις ὠρισμένως δὲν εἶναι δεδομένα τῆς ἀμεσῆς ἐμπειρίας. Ἡ ἐννοια ἢ ἴδια τῆς ἀνάγκης εἶναι κάτι ποὺ πολὺ δύσκολα διαπιστώνεται, γιατί εἶναι ψυχολογικὴ καὶ ὄχι ὑλική, εἶναι ἓνα μέλος ποὺ δείχνει στὸ μέλλον, σχετίζεται μὲ τὴν ἐννοια τοῦ σκοποῦ ποὺ ἀποκλείει ὁ κ. Θ. πέρα γιὰ πέρα, καὶ ἔρχεται σχεδὸν πάντα σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ χειροπιαστὰ δεδομένα μιᾶς ὠρισμένης στιγμῆς. Περὶ τοῦ λοιποῦ νὰ τονισθῆ πόσο δύσκολο εἶναι νὰ διαπιστώσομε «ἀνάγκες», ὅταν αὐτὲς εἶναι ἀσυνείδητες καὶ ὁμαδικές, ἢ συνισταμένη δηλ. πολλῶν τάσεων ποὺ ἀλληλοσυγκρούονται. Καὶ ξαναρωτοῦμε· μὲ ποιά μέθοδο, μὲ ποῖο κριτήριον θὰ τὸ κάνομε; Ὅχι πῶς δὲν πιστεύομε πῶς ὑπάρχουν, οὔτε πῶς ἀποκρούομε κάθε συσχέτιση μὲ τὴν κατάσταση τῆς ὑλικῆς προόδου καὶ μὲ τὴν κοινωνικὴ σύσταση κάθε ἐποχῆς. Ἀλλὰ ἀπορρίχνομε ὡς θεωρητικὰ ἀυθαίρετο καὶ πρακτικὰ ἀναπόδεικτο τὸ αἰώνιο καὶ ἀνιάρδ ἀντικλεῖδι τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ, ποὺ ἔχει τὴν ἀξίωση ν' ἀνοίγει ὅλες τὶς πόρτες. Οἱ συλλογισμοὶ τοῦ προχωροῦν πάντα μὲ τὸν ἀκόλουθο ἀπαγωγικὸ, ἐπομένως γιὰ τὸν κ. Θ., πρωτόγονο τρόπο. Ἐξετάζομε π. χ. τὸ Σπινόζα. Ἡ ἀτομικὴ τοῦ ψυχολογία δὲ μᾶς ἐνδιαφέρει, γιατί αὐτὸς ὁ ἴδιος δὲν ἤξερε τί ἀνάγκες ἀντιπροσώπευε. Αὐτὰ ποὺ λέει ἀποδείχνουν θεοκρατικὸ καὶ συντηρητικὸ πνεῦμα. Ἀλλὰ ξέρομε (ποῦθε;) ὅτι τέτοιο πνεῦμα ξαναζωντανεύει ὡς ἀντίδραση σ' ἐποχὰς ὅπου ξυπνάει μιὰ ἀστικὴ ἐλευθερία, ποὺ ἐξαρτᾶται πάλι ἀπὸ τὸ ἀνοιγμα ἐμπορικῶν δρόμων, ἀπὸ τὴν ὄλο καὶ μεγαλύτερη σημασία ποὺ παίρνει τὸ ρευστὸ χρήμα, ποὺ κατέχουν οἱ ὡς τότε περιφρονημένοι ἄστοι. Τότε ἡ ἀρχουσα τάξι βρῖσκει μερικὸς κουτοὺς ποὺ χτυπᾶνε τὶς νέες τάσεις. Ὁ Σπινόζα τὶς χτυπᾶει, ὄχι ἄμεσα βέβαια, ἀλλὰ ἔμμεσα. Ἄρα ἀνήκει στὴν τάξι αὐτῶν τῶν κουτῶν· ὅ. ἔ. δ. — Ἀλλὰ ὁ Σπινόζα ὁ κακομοίρης δὲν ἦταν κἂν παράσιτο καμᾶς αὐλῆς ἢ ἀρχοντοσπιτοῦ, τὸ ἐναντίον. Δὲ σημαίνει. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ ἀριστοκρατία καὶ ἡ ἐκκλησία, τὸ ὄργανόν της, τὸν ἐχτύπησαν ἤθελε νὰ τοὺς δείξει μὲ τὸ σύστημά του πόσο ὑψηλὲς ἀρχὲς εἶχε, νὰ δικαιωθῆ μπροστὰ σ' ἓνα φανταστικὸ δικαστήριον, κατὰ τὸ νόμον τοῦ ἀντισηκώματος (Compensation). Προϋπόθεση τοῦ συλλογισμοῦ: «Πιστεύω εἰς ἓνα ἀλάνθαστον ἐρμηνευτὴν τῶν ἱστορικῶν φαι-

νομήνιον, τὸν Μάρξ, καὶ εἰς ἕνα αἰώνιον νόμον, τὸν τῆς πάσης Πυσίας λογικῆς καὶ πραγματικῆς συσχέτιστος ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν φαινομένων πρὸς τὴν κατανομήν τῶν ὁλικῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς! » Ἰὰ ν' ἀφήσομε ἑμῶς τ' ἀστεία, ἔχομε νὰ ποῦμε ἀπέναντι στὴν κοινωνιολογικὴ ἐρμηνεῖα κοντολογίᾳ τὰ ἑξῆς: Ἡ κοινωνιολογία εἶναι μιὰ νέα ἐπιστήμη, ποῦ σιδηρικὴ καὶ ἀξιοπρόσεχτη, φυσικὰ. Ἀλλ' ἀκόμα δὲν καλλύρισε καλὰ - καλὰ τοῖς σκοποῦς τῆς καὶ τὸ ἀντικείμενόν τῆς καὶ δὲν ἐξεκαλλύρισε τίς μεθόδους τῆς. Οἱ μέθοδοι αὐτὲς δὲν μποροῦν νὰ εἶναι ὁλοκλήρως διαφορετικαὶ ἀπὸ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν ἢ παρατήρησι τοῦ ἐξαιρητικῶς ἐκτεταμένου ὅλικου τῆς, ἢ ταξινομήσῃ τοῦ σύμφωνα μὲ ἰορισμέναις προϋποθέσεις ἐργασίας, ποῦ νὰ εἶναι ἔτοιμη νὰ Πυσιάσει καὶ ἑστῆσι γὰρ γαυτῆρ μιὰς πρὸ ἀμερόληπτῆς καὶ πραγματικῆς ἐρευνας, ἢ ἐξαχνογῆ ἰορισμένων ἐπαγωγικῶν συμπερασματικῶν ποῦ νὰ ὑπόκεινται διαρκῶς πρὸς νὰν ἀλλαγῆ καὶ νὰ ἐπαληθεύσῃ, κλπ. Οἱ θεωρητικαὶ τῆς ἀρχαί, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν εἶναι καὶ αὐτὲς ἀντικείμενα ἐνὸς κλάδου τῆς φιλοσοφίας. Ὅτι μπορεῖ σὲ πολλὰ σημεῖα νὰ βοηθήσῃ τὴν φιλοσοφίαν, ἀνοίγοντας νέας προοπτικὰς, παρέχοντας μερικὰς γένειαις ὑποδείξειαι, κλπ. εἶναι ἀναμφισβήτητο, ὅπως τὸ ἴδιον ἔκανε συχνὰ ἡσ τῶρα ἢ φυσικὴ καὶ ἄλλαι. Ἀλλὰ ὅτι μπορεῖ νὰ γίνῃ ὁ ἀνώτερος κριτῆς τῆς φιλοσοφίας, νὰ ἐπιβάλλῃ ἀπόφειαι ποῦ δὲν ἔχουν ἀκόμα ὑποστῆ τὸ μεθοδολογικὸν ἔλεγχον καὶ νὰ ἀλλοιώσει μέσα στὰ «οἰκὸπεδὰ» τῆς, καταργήσας, βαρβαρολογήσας καὶ σουφρῶνοντας καὶ ἑστῆσι τὴν μύτην τῆς, εἶναι ἀπαράδεχτο καὶ ἀσκοποῦ δὲ ἢ τὸ κατορθώσῃ ποτὲ νὰ τὴν ὑποτάξῃ ὅπως ἡλέαι. Εἶναι ἀλήθεια πῶς ὁ κ. Η. δὲν καλλυρῆσαι ρητὰ τὸ ρόλον αὐτὸ τῆς κοινωνιολογίας ὡς ρυθμιστικῆς ὑπερεπιστήμης· περιορίζεται σὲ συγνῆς - πυκνῆς ὑποδλητικῆς νύξαι, ποῦ κατανοοῦν τὸσο ἐνυγλητικῆς, ὅπως ἢ σταγόνα τὸ νερὸ στὸ κεφάλι τοῦ κλασσικοῦ κασάδικου. Ἡ ἐλήσῃ νὰ ὑποδείξομε πῶς δὲν εἶναι ἀναπόφευκτο ν' ἀποκοιμηθῆ, κανεῖς ἢ νὰ ὑποταχθῆ ἀποθαρρυσμένος στὴν αἰώνια αὐτῆ ἐπικυρία, ποῦ ἀναρῆσαι τὸσο ὑποδλητικὰ. Φτάνει νὰ μετατοπιστῆ λίγος.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω συνάγεται καὶ ἡ στάσι τοῦ κ. Η. ἀπέναντι στοῦ γνωσιολογητικῶ πρόβλημα καὶ ὅτι ἢ πρῶτα παρὰ λίγα λόγια, γὰρ νὰ μὴ μακρύνομε καὶ ἄλλο τὴν ὑπερβολικὰ ἐκτενῆ αὐτῆ, ἀνάλυσι. Ἄμα παραμερῖσαι κανεῖς τοῖς πυκνοτυπῶν χαραχτηρισμοῦς, συντηρητικῶ, ἀντιδραστικῶ, δογματικῶ, κλπ., μπορεῖ νὰ κερδίσει πολλὰ ἀπὸ τὸ μέρος αὐτὸ τοῦ βιβλίου. Ὁ κ. Η. δὲ βλέπει ὅτι ὁ σκεπτικισμὸς ποῦ παρεμβάλλεται, ὅπως λέει, καὶ ἑστῆσι ἀνάμεισος σὲ ὅνι περιόδους δογματισμοῦ, ὁδηγεῖ ὁλοέναι στὴν κριτικώτερον ἀποτίμησι τῶν πηγῶν καὶ τῶν μεθόδων τῆς γνώσης. Ἐκτιμῶντας ἀποκλειστικὰ τὸν ἐμπειρισμό, χωρὶς νὰ ὀρίσει καθαρὰ τί ἐννοεῖ λέγοντας ἐμπειρία, ἀλλὰ ἀνακατεῦσας ἐκεῖ μέσα ἀπόφειαι συναισθηματικῆς καὶ ἰκαντικῆς καὶ ἰκανικῆς καὶ ὅ,τι ἄλλο, δὲ διακρίνει πῶς ὁ ἐμπειρισμὸς μεταμορφώθηκε κατὰ τὸ πέρασμα τῶν αἰώνων, πῶς ἐξεκαλλύρισε καὶ ἑστῆσι ἐννοιαῖς τοῦ καὶ πῶς

αστήριχος θά ήταν σήμερα ο πρωτόγονος εμπειρισμός ενός Δημοκρίτου με τις «άπορροές» των αντικειμένων ή η άφελής πίστη ενός Lamettrie. Δεν μπορεί εξ αίτιας αυτού να εκτιμήσει πόσο μάς έχει ραφέτησε ο Κάντ, που χαρακτηρίζει ως αντιδραστικό, από την άλυτη αντίθεση της νοησιαρχίας και του εμπειρισμού και πόσο το συμπέρασμα το δικό του, μ' όλο που δίνεται δογματικά κι' αδικαιολόγητα, ότι «το λογικό δημιουργήθηκε ιστορικά με την εξέλιξη», πώς «οι λογικές αρχές επιβλήθηκαν στο νοῦ με προσπάθειες και αγώνες», πώς «η λογική διάνοηση είναι ο ρυθμός της νοητικής λειτουργίας», πώς «ο άνθρωπος είναι λογικός σε περιορισμένη περιοχή του νοῦ και του βίου του», κι' άλλα τέτοια, θά ήταν αδύνατο να διατυπωθούν αν δεν είχαν προηγηθῆ και όλοι οι δογματισμοί που χτυπάει και που εκλόμισαν τον άφελῆ ρεαλισμό, και ιδίως ἡ κριτική φιλοσοφία, που χωρίς ν' αναποδογυριστῆ, συμβιβάζεται περίφημα με τις πιο λειτουργικές, ελαστικές και εξελικτικές νεώτερες θεωρίες. Τώρα, για το πώς έγιναν ὅλ' αὐτὰ που μάς λέει ο κ. Θ., μαντεύει ο αναγνώστης τὴν πανάκεια: από τις ανάγκες τῆς ζωῆς, από συναισθηματικό και κοινωνικό ἐξαναγκασμό, από τὴν προσαρμογή και τὴ συνεργασία με τοὺς ὁμοίους μας, κλπ. Τὰ συζητήσαμε ὅλ' αὐτὰ ἀρκετά.

Για τὸν τρόπο τῆς ἀνάλυσης κάθε συστήματος εἶπαμε ἐπίσης ἀρκετά. Ἔχει λεχθῆ πολλές φορές ὅτι για ἓνα σπουδαστῆ εἶναι ὠφελιμότερο νὰ διαβάσει μιὰ σελίδα ἑνὸς μεγάλου φιλοσόφου, Πλάτωνα, Κάντ, Λάϊμπνιτς, παρά ἑκατὸ σελίδες γι' αὐτόν. Οἱ ἐννοιες εἶναι πιο ζωντανές στο στόμα ἐκείνων που τις ἔπλασαν, περιέχουν πιο ζωτικές ἀπορίες, δημιουργοῦν περισσότερη κίνηση στο νοῦ τοῦ ἀναγνώστη. (1) σχολιαστῆς — γιατί κάτι τέτοιο εἶναι κάθε καθηγητῆς τῆς φιλοσοφίας — ἢ τὰ ξαναλέει με ἀνιαρό τρόπο, νερουλιάζοντάς τα, ἢ εἶναι ἐπηρεασμένος και τὰ διαστρέφει. Θά ἐπιθυμοῦσα νὰ κάνω τὴν ἴδια ὑπόδειξη στον κ. Θ., ἂν δὲν ἐφοβόμουν μήπως θεωρηθῆ λίγο ἀναίθδεια, προσερχομένη ἀπὸ τόσο ἀνεπίσημο πρόσωπο τῆς φιλοσοφίας. Ἀλλὰ σὲ πολλές ἀναλύσεις φιλοσόφων, που ἔχομε κάπως περισσότερο κατὰ τύχη μελετήσει, αἰσθανόμαστε ἄμεσα, μ' ἓνα τρόπο που θά χρειαζόταν κόπος και χῶρος πολὺς για νὰ τὸν ἐξηγήσομε, πὼς οἱ ἀποφάνσεις τοῦ κ. Θ. δὲν προέρχονται ἀπὸ ἄμεση ἐπαφή με τὰ δικά τους ἔργα, ἀπὸ «ἐγκυψη» πάνω σ' αὐτὰ, ἀλλὰ ἀπὸ μελέτες περὶ αὐτοῦς, ἀπὸ δεύτερο χέρι, νὰ ποῦμε. Ὅταν ὀνομάζει τὸ Spengler «προφήτη τῆς κοσμοχαλασιᾶς», τὸν Keyserling μυστικοπαθῆ, τὸν Κάντ ἀντιδραστικό και λέει για τὸ Σωκράτη πὼς ἦταν ἀντιδραστικός και θέλησε ν' ἀναστηλώσει τις παλιές ἀξίες — ἀφήνω που ποτὲ κανεὶς στὴν ἱστορία δὲν καταδικάστηκε σὲ θάνατο για κάτι τέτοιο — ξυπνοῦνε μέσα μας ἀμφιβολίες ἂν ὁ κ. Θ. τοὺς ἀφιέρωσε τὸν καιρὸ και τὸν κόπο που τοὺς ἀξίζει. Ὁ ἴδιος ὁ κ. Θ. μάς λέει πὼς παίρνει τοὺς ἔρους του ἔλους με τις τρέχουσες ἀπόψεις· ἀλλὰ ἐξὸν που ἡ ἔκφραση αὐτὴ εἶναι πολὺ ἀσαφής, εἶναι γνωστὸ πὼς ὅλοι μας οἱ προσδευτικοί

διανοούμενοι έκληρονόμησαν τις τρέχουσες απόψεις τους από το ρηχό και ξώπετο αιώνα του διαφωτισμού, και ιδιαίτερα με τη μορφή που αναβίωσαν οι τάσεις του στο τέλος του 19ου αιώνα. Και μένει ν' αποδειχτεί πώς οι τρέχουσες αυτές απόψεις είναι οι πιο λογικές, οι πιο φυσικές και οι σιωστώτερες. Γενικά οι έννοιες σ' όλο το όγκωδες βιβλίο του κ. Θ. έχουν κάτι τώ άχρωμο, τώ ξεπλυμένο, τώ πολύ μεταχειρισμένο. Δέ διεγείρουν, δέν ξυπνούν άπορίες, δέν ύποκινούν πνευματική ζωή και όρεξη για παρακάτω μελέτες. Τα προβλήματα της φιλοσοφίας τά θείρεται όλα λυμένα και τελειωμένα. "Αν προσθέσομε και τούς δογματικούς και αϊθαίρετους χαρακτηρισμούς για κάθε σύστημα, πολύ φοβούμαστε πώς ό φοιτητής που θα τώ πάρει στα χέρια του θα νομίσει πώς μι' αυτό έτελείωσε ή φιλοσοφία. Η άχει πρόχειρη τήν άπάντηση για κάθε σύστημα, Η" άπροσπομώνει κάθε πιο άδέξιο συνάδελφό του που τυχόν παθαίνεται για τή μιá ή τήν άλλη σχολή: «Διάβασε τώ Θεοδώριδω, καιόμενε, να ίδεις». Και θα γεννηθή στο νου των νέων, που ιδιαίτερα στην Ελλάδα, και ιδιαίτερα σήμερα, υποφέρουν από τήν έλλειψη, κάθε φιλοσοφικής προπαρασκευής, μιá περιφρόνηση για κάτι που δέν γνωρίζουν και μιá οίηση από φαινομενική πολυμάθεια. Δέ θέλω βέβαια να πω μι' αυτό πώς δέν πρέπει να διαβαστή ή έίσαγωγή. Θα ήταν λάθος να τώ χαρακτηρίσομε ως επικίνδυνο βιβλίο και να τώ δώσομε έτσι, στο μέτρο των δυνάμεών μας, όσο κι' αν τις γνωρίζομε περιορισμένες, τήν αίγλη του νεωτερισμού και τώ άπαγορευμένου. Θέλω να πω μάλλον πώς πρέπει να διαβαστή παράλληλα με πολλά άλλα, και να διαβαστή με τή γνώση πώς πίσω από τήν έίσαγωγή ύπάρχει ώρισμένος σκοπός και ώρισμένη όπτική διαστρωφή μιας σχολής φιλοσοφικής, που δέν είναι ή μόνη και δέν είναι ώρισμένης ή καλύτερη. Και θα πρόσθετα, αν ήταν στο χέρι μου, δυό υπότιτλους στο έργο: «έίσαγωγή στη φιλοσοφία ή Η Χρειωκόπια της φιλοσοφίας, ή "Όλα τά θεωρητικά συστήματα που σκότισαν τώ μυαλό των ανθρώπων πριν έφευρεθή ό ιστορικός υλισμός».

Κι' αν βρεθή κανείς και μας ρωτήσει: «Πώς ή άχρωμη και έπιπόλαιη μεταχείριση των φιλοσοφικών συστημάτων σε παρεκίνησε έσένα σε τώση πολεμική και τώση συζήτηση;» (και δέν είπαμε τά μισά απ' όσα θέλαμε). "Εύχομε κι' έμεις πρόχειρη τήν ψυχολογική μας εξήγηση: «Γιατί δέν είμαστε πιο -δυστυχώς- στην ήλικία των φοιτητών».

"Ελλη Διαμπερίδη